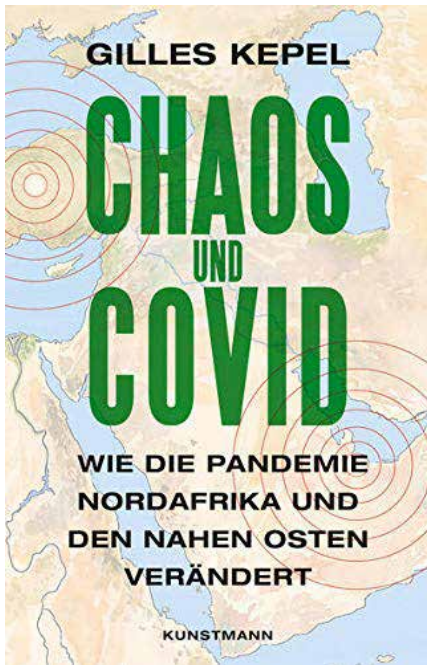

KATARZYNA MANISZEWSKA

Recenzja książki: Gilles Kepel, *Chaos und Covid. Wie die Pandemie Nordafrika und den Nahen Osten verändert*¹

Gilles Kepel (ur. w 1955 r. w Paryżu) to francuski socjolog, politolog, profesor w Instytucie Nauk Politycznych w Paryżu (fr. Institut d'études politiques de Paris) i autor licznych publikacji. Jest uważany za jednego z najważniejszych socjologów we Francji i wybitnego eksperta ds. problematyki islamu, a jego komentarze eksperckie często są przytaczane w mediach. W Polsce ukazała się między innymi jego głośna książka *Zemsta Boga* (wyd. francuskie w 1991 r., polskie – w 2010 r.).

Recenzowana książka nie jest dostępna (w czasie przygotowywania niniejszej recenzji, tj. w grudniu 2022 r.) w języku polskim, nie ukazała się również w wersji angielskiej.

¹ G. Kepel, *Chaos und Covid. Wie die Pandemie Nordafrika und den Nahen Osten verändert*, München 2021, wyd. Antje Kunstmann GmbH. Tytuł oryginału: *Le prophète et la pandémie. Du Moyen-Orient au jihadisme d'atmosphère*, Paris 2021, wyd. Gallimard. Tłumaczenie z jęz. francuskiego na jęz. niemiecki Jörn Pinnow.

Recenzji zostało poddane jej wydanie niemieckie zatytułowane *Chaos und Covid. Wie die Pandemie Nordafrika und den Nahen Osten verändert* (pol. Chaos i Covid. Jak pandemia zmieniła Afrykę Północną i Bliski Wschód). Należy zaznaczyć, że niemiecki przekład nie w pełni oddaje znaczenie francuskiego tytułu: *Le prophète et la pandémie. Du Moyen-Orient au jihadisme d'atmosphère* (pol. Prorok i pandemia. Bliski Wschód na ścieżce dżihadu atmosferycznego). W tytule oryginału pojawia się pojęcie *jihadisme d'atmosphère*, które wymaga wyjaśnienia, gdyż jest to nowa koncepcja przedstawiona w książce Kepela. Na język polski można je przetłumaczyć następująco: dżihad atmosferyczny, dżihad atmosfery, dżihad wynikający z atmosfery, dżihad nastrojów (tym określeniem autorka będzie się posługiwać w dalszej części recenzji) czy dżihad ambientowy. Celowo zostało przywołanych kilka wariantów tłumaczenia, aby pokazać niuanse znaczeniowe pojęcia odgrywającego kluczową rolę w publikacji francuskiego badacza.

Omawiana pozycja do pewnego stopnia jest kontynuacją wcześniejszej książki Kepela pt. *Away from Chaos. The Middle East and the Challenge to the West*, której angielskie wydanie ukazało się w 2020 r. nakładem Columbia University Press. W tamtej publikacji autor przybliżył regionalne i globalne konsekwencje Arabskiej Wiosny, ze szczególnym uwzględnieniem procesów politycznych prowadzących do – szeroko rozumianej – radykalizacji. W najnowszej książce Kepel ponownie przygląda się procesom zachodzącym na Bliskim Wschodzie. Wbrew niemieckiemu przekładowi tytułu to nie pandemia jest jednak jej główną osią tematyczną. Autor pokazuje powiązania różnych wydarzeń z procesami zachodzącymi w skali światowej, a skupionymi jak w soczewce w omawianych regionach świata, tj. na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej. Kepel prowadzi czytelnika przez meandry polityki w regionie ku ujęciu globalnemu, wskazując, jaki wpływ mają zmiany, które tam zachodzą, na Europę, zwłaszcza na Europę Zachodnią. Nie tylko pandemia koronawirusa SARS-CoV-2, lecz także, a może przede wszystkim, załamanie na rynku ropy naftowej legły u podstaw wstrząsów na Bliskim Wschodzie w 2020 r. Kepel omawia między innymi budowanie nowych sojuszy w regionie, opisując Porozumienie Abrahamowe i oś Turcja–Iran–Katar oraz rolę Bractwa Muzułmańskiego, a także analizuje interesy i działania Rosji oraz Chin. Pokazuje, że sytuacja geopolityczna na Bliskim Wschodzie i w Afryce Północnej przyczynia się również do zmiany paradygmatu terroryzmu. Część publikacji poświęcona zjawisku, które Kepel zidentyfikował i nazwał dżihadem nastrojów,

będzie prawdopodobnie najbardziej interesująca dla czytelników czasopi-
sma „Terroryzm – studia, analizy, prewencja”.

Recenzowana książka obejmuje 335 stron, składa się z prologu pt. *Rok 2020: pandemia, benzyna i prorok*, trzech rozdziałów (podzielonych na podrozdziały) zatytułowanych kolejno: *Podział w regionie Zatoki Perskiej, Bardzo Bliski Wschód, Z Afryki Północnej do przedmieść Europy* oraz z epilogu pt. *Terroryzm nastrojów i islamski separatyzm w świetle polityki światowej*. Znajduje się w niej również posłowie do niemieckiego wydania pt. *Z Gazy do Wurzburga*, a także załączniki: kalendarium, podziękowanie oraz indeks nazw i nazwisk.

Rozdziały zostały ułożone w sposób spójny i logiczny. Prowadzą czytelnika ścieżką rozumowania autora i ukazują przyczyny oraz korzenie terroryzmu nastrojów. Na uwagę zasługują niepublikowane wcześniej mapy polityczne autorstwa Fabrice’a Balanche’a, korelujące z treścią przedstawioną w poszczególnych rozdziałach książki. W przejrzysty sposób ilustrują one problematykę sojuszy i konfliktów w regionie. Publikację otwiera mapa dotycząca Porozumień Abrahamowych (mapa 1), pokazująca ich zwolenników oraz przeciwników, interesy Bractwa Muzułmańskiego, jak również stosunek Rosji, Chin i Unii Europejskiej do tego porozumienia. Kolejne mapy zostały poświęcone Turcji (mapy 2 i 3), jej interesom i ekspansji w obszarze Morza Śródziemnego, zdrowotnym konsekwencjom pandemii (mapa 4), skutkom gospodarczym kryzysu na rynku ropy naftowej (mapa 5), Arabii Saudyjskiej i wizji 2030 (mapa 6) w powiązaniu z programem rozwoju króla Abdullaha (2005–2015), Katarowi (mapa 7), Irakowi (mapa 8), Iranowi (mapa 9), działaniom Rosji w regionie w ujęciu militarnym i ekonomicznym (mapa 10), Syrii (mapy 11 i 12), Libanowi i podziałowi religijnemu według regionów (mapa 13), Izraelowi i zagrożeniom dla tego państwa (mapa 14), krajom Maghrebu i migracji (mapa 15), Libii (mapa 16), a także Chinom i ich interwencjom w regionie (mapa 17). Publikację wieńczy mapa obrazująca ataki dżihadystyczne w Europie (mapa 18). Zaprezentowano na niej liczby terrorystów w Europie, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji we Francji w ujęciu ogólnokrajowym oraz w odniesieniu do Paryża i okolic stolicy. Co ciekawe, na mapie zaznaczono, do których zamachów z przeprowadzonych na terenie Francji przyznało się tzw. Państwo Islamskie. Jest to o tyle istotne, że terroryzm nastrojów bywa – jak pokazuje przykład Francji – wykorzystywany przez ISIS, mimo że nie wiąże się bezpośrednio z tą organizacją.

W recenzowanej publikacji została przedstawiona hipoteza, że obecnie mamy do czynienia z nowym rodzajem dynamiki w obrębie zjawiska terroryzmu. Autor nazywa ją dżihadem nastrojów, a za cechę charakterystyczną uznaje brak konieczności wystąpienia jakiegokolwiek struktury organizacyjnej, nawet sieciowej i luźno powiązanej. Jednocześnie dżihad nastrojów potrzebuje swoich „przedstawicieli” (inspiratorów) w internecie, jednak ich działania w sieci z zasady mają nie łamać prawa. W odniesieniu do nich Kepel posługuje się pojęciem *entrepreneurs de colère*, którego autorem jest inny francuski badacz Bernard Rougier (znaczeniowo jest ono zbliżone do hejtera, na język polski można je przetłumaczyć dosłownie jako „przedsiębiorcy” lub bardziej adekwatnie jako „konstruktorzy” gniewu, wściekłości, złości). Według omawianej hipotezy „konstruktorzy” atakują, ale w taki sposób, który w ramach zasad demokracji i wolności słowa jest dopuszczalny. Na przykład nie nawołują bezpośrednio do zabicia kogoś, ale konsekwentnie szkalują i stopniowo odczłowieczają ofiarę, dokonując tym samym wstępnego „targetowania”. Jednocześnie ze względu na cyrkulację tych treści w internecie znajdują się tacy, którzy będąc osobami zradyzalizowanymi i gotowymi do stosowania przemocy, postanawiają być katami – wykonawcami samosądów. Ta hipoteza została poparta w książce przykładami. Szczegółowo omówiono w nich dynamikę nastrojów podsycanych w internecie, prowadzących z czasem do ataków terrorystycznych. Dokładnie są opisane na przykład wydarzenia związane z zabójstwem nauczyciela Samuela Paty’ego. Kepel analizuje treści publikowane online, nieprawdziwe informacje, które nasilały agresywne nastroje, przedstawia sylwetki autorów tych treści oraz rolę Kolektywu przeciw islamofobii we Francji (fr. Collectif contre l’islamophobie en France, CCIF) – organizacji rozwiązanej po morderstwie Paty’ego. Badacz podkreśla znaczenie wiktyimizacji w strategii „konstruktorów gniewu”, polegającej na przedstawianiu muzułmanów jako ofiar islamofobii i wykorzystywanej z premedytacją, aby wzbudzać nienawiść.

W najnowszej publikacji Kepel konsekwentnie rozwija swoją teorię dialektyki rozwoju dżihadu. Jest on jednym z tych badaczy, którzy uważają, że terroryzm dżihadystyczny to nie gotowy koncept, a zjawisko ewoluujące. Każda jego kolejna faza stanowi do pewnego stopnia odpowiedź na poprzednią (a dokładniej – odpowiedź na brak skuteczności poprzedniej). We wcześniejszych publikacjach Kepel zidentyfikował trzy etapy rozwoju nowoczesnego dżihadu, poczynając od dżihadu afgańskiego. Terroryzm nastrojów jest według niego etapem czwartym. Analiza tych etapów i refleksja

nad hipotezami Kepela mogą prowadzić do ciekawych konkluzji w kontekście walki z terroryzmem. Niewątpliwie bowiem myśl Kepela wnosi wiele cennych treści do studiów nad terroryzmem, nawet jeśli niektórzy badacze wyrażają odmienne zdanie (najbardziej znany oponent Kepela to francuski politolog Olivier Roy).

Recenzowana publikacja nie jest klasyczną monografią naukową (uwagę zwraca niemal zupełny brak przypisów), ma charakter eseistyczny. Niemniej jednak warto się z nią zapoznać ze względu na dorobek jej autora i jego ugruntowaną pozycję w świecie nauki oraz przedstawienie nowatorskiej koncepcji dżihadu nastrojów w sposób analityczny i poparty dowodami. Książka może być interesująca nie tylko dla badaczy zjawiska terroryzmu, lecz także dla studentów nauk o bezpieczeństwie, politologii i stosunków międzynarodowych. Pozostaje zatem mieć nadzieję, że publikacja doczeka się polskiego przekładu, a tłumacz znajdzie określenia w pełni adekwatne do pojęć używanych przez francuskiego naukowca, które będą mogły wejść do polskiego obiegu naukowego. Z pewnością bowiem koncepcje Kepela są warte krytycznego namysłu, zwłaszcza że – jak stwierdził ich autor w wywiadzie dla stacji radiowej Europe 1² – kluczem do przeciwdziałania dżihadowi w Europie jest wiedza poparta badaniami, dzięki której mamy szansę na dogłębne poznanie tego zjawiska i wypracowanie skuteczniejszych metod prewencyjnych.

Dr Katarzyna Maniszewska

Doktor nauk humanistycznych, magister filologii germańskiej oraz magister dziennikarstwa i komunikacji społecznej. Ekspert ds. terroryzmu i członek Rady Naukowej Centrum Badań nad Terroryzmem Collegium Civitas. Od 2010 r. wykładowca tej uczelni. W pracy badawczej zajmuje się problematyką związaną z terroryzmem i ekstremizmem politycznym, podejmując tematy politologiczne i medioznawcze.

² *Qu'est-ce que le «djihadisme d'atmosphère» ? Les explications de Gilles Kepel*, Europe 1, 10 II 2021 r., <https://www.europe1.fr/politique/quest-ce-que-le-djihadisme-datmosphere-les-explications-de-gilles-kepel-4024277> [dostęp: 12 XII 2022].